

Рюноске
Акутаґава
Брама Расьомон

Харків
«ФОЛІО»
2023

НОВЕЛИ

БРАМА РАСЬОМОН

Це сталось одного разу надвечір. Якийсь слуга перечікував дощ під брамою Расьомон.

Під широкою брамою, крім нього, не було нікого. Тільки на товстому круглому стовпі, з якого подекуди облупився червоний лак, сидів цвіркун. Позаяк брама Расьомон стоїть на людній вулиці Судзаку, тут могли б перечікувати дощ декілька жінок і молодиків у ітмегаса й моміебосі. Проте, крім слуги, не було нікого.

Пояснювалося це тим, що протягом останніх двох-трьох років на Кіото одне за одним насувалися лиха — то землетрус, то ураган, то пожежа, то голод. Тож столиця й запустилася надзвичайно. Як розповідають старовинні рукописи, дійшло до того, що почали ламати статуї будд і священне начиння та, зваливши в купу обіч дороги лаковане, вкрите золотом дерево, продавали його на дрова. Такі були справи в столиці; тому про підтримання брами Расьомон, звісно, ніхто більше не дбав. І, користуючись її занедбаністю, жили тут лисиці та борсуки. Жили злодії. Зрештою, повелось навіть приносити й кидати сюди неприбрані трупи. Й коли сонце ховалося, тут ставало якось моторошно, і ніхто не наважувався підходити до брами близько.

Зате бозна-звідки зліталася сила-силенна ворон. Удень вони з карканням описували кола над високо загнутими краями гребеня покрівлі. Надвечір, коли небо над брамою чер-

воніло загравою, птахи вирізьблювалися на ньому чітко, наче розсипані зерна кунжуту. Ворони, звісно, прилітали клювати трупи у верхньому ярусі брами. Втім, цього разу, напевно через пізню годину, жодної не було видно. Тільки на кам'яних напіврозвалених сходах, у тріщинах яких проросла висока трава, де-не-де білів висохлий воронячий послід. Слуга в за-праній синій одежі, всівшись на найвищій, сьомій, сходинці, раз у раз торкався рукою до чиряка, що вискочив на правій щіці, й неухважно дивився на дощ.

Автор написав вище: «Слуга перечікував дощ». Але якби навіть дощ і перестав, слугі, власне, нікуди було йти. Коли б це була звичайна пора, він, звісно, мав би повернутися до хазяїна. Одначе цей хазяїн кілька днів тому звільнив його. Як уже говорилося, в той час Кіото запустів надзвичайно. Й те, що слугу звільнив хазяїн, у якого він прослужив багато років, було просто окремим виявом загального запустіння. Тому, може, більш доречним було б сказати не «слуга перечікував дощ», а «слуга, загнаний дощем під дах брами, сидів розгублений, не знаючи, куди подітися». До того ж погода вельми сприяла пригніченості цього хейанського¹ слуги. Не видно було й ознаки, щоб дощ, який перішив із кінця часу Мавпи, врешті перестав. І ось слуга, знову й знову перебираючи безладні думки про те, як би йому, махнувши на все рукою, прожити хоч завтрашній день, — іншими словами, як-небудь уладнати те, що ніяк не йшло на лад, — не слухаючи, чув шум дощу, який падав на вулицю Судзаку.

Дощ, огортаючи браму, насувався здалеку з протяжним шурхотом. Сутінки опускали небо все нижче, і, якщо поглянути вгору, здавалося, що покрівля брами своїм черепичним краєм підпирає важкі темні хмари.

Для того аби як-небудь уладнати те, що ніяк не йшло на лад, розбиратися в засобах не доводилось. Якщо розбиратися, то залишалося, по суті, одне — померти від голоду під парканом або на вулиці. І потім труп принесуть сюди, на верхній ярус брами, і кинуть як собаку. Якщо ж не розбиратися... думки слуги вже багато разів, пройшовши цим шляхом, упиралися в одне і те ж саме. Але це «якщо» врешті-решт, як і раніше, так і залишалось «якщо». Визнаючи можливим не розбиратися в засобах, слуга не мав мужності на ділі визнати

¹ *Хейан* — стародавня назва Кіото й, водночас, позначення епохи в історії Японії з 794 по 1192 р.

те, що природно впливало з цього «якщо»: хочеш не хочеш, залишається одне — стати злодієм.

Слуга голосно чхнув і втомлено підвівся. В Кіото в час вечірньої прохолоди було так зимно, що мріялося про грубку. Вітер разом із темрявою вільно гуляв між стовпами брами. Цвіркун, який сидів на червоному лакованому стовпі, вже кудись зник.

Втягнувши шию і настовбурчивши плечі в синьому кімоно, надітому поверх жовтої натільної безрукавки, слуга оглянувся навкруги: він подумав, що якби тут знайшлося місце, де можна було б спокійно виспатися, сховавшись од дощу і не боячись людських очей, то варто було б залишитися тут на ніч. Одразу ж, на щастя, він помітив широку драбину, теж укриту червоним лаком, яка вела в башту над брамою. Нагорі якщо й були люди, то тільки мертвяки. Притримуючи меч, який висів при боці, щоб він не вискочив із піхов, слуга поставив ногу в солоній дзори на нижній шабель.

Минуло декілька хвилин. На середині широкої драбини, що вела в башту брами Расьомон, людина, зіщулившись, як кішка, й затамувавши подих, заглядала нагору. Світло, що падало з башти, слабко освітлювало його праву щоку. Ту саму, на якій серед короткої шетини червонів гнійний прищ. Спершу людина перебувала в цілковитій упевненості, що нагорі самі мертвяки. Одначе, піднявшись на два-три шаблі, вона виявила, що нагорі є хтось із запаленим світлом, до того ж світло рухалося то в один бік, то в інший. Це відразу впадало у вічі, позаяк тьмяне жовте світло, коливаючись, ковзало по стелі, затканій по кутках павутиною. Якщо такого дощового вечора в башті брами Расьомон горів огонь, це було неспроста.

Нечутно, мов ящірка, слуга нарешті майже повзком дістався верхнього шабля. Й потім, притулившись усім тілом до драбини, наскільки можливо витягнувши шию, боязко зазирнув усередину башти.

В башті, як про те ходили чутки, безладно валялося багато трупів, але позаяк світло дозволяло бачити менший простір, аніж можна було припускати, то скільки їх тут, слуга не розібрав. Єдине, що хоч і невиразно, але вдавалося розгледіти, це — що були серед них трупи голі та трупи одягнені. Звісно, трупи жінок і чоловіків мішма. Всі вони валялися на підлозі абияк, із розкритими ротами, з розкинутими руками, наче глиняні ляльки, так що можна навіть засумніватися, чи були вони коли-небудь живими людьми. Видобуті з темряви

тьмяним світлом, яке падало на виступи тіл — плечі або груди, від чого тіні на западинах здавалися ще чорнішими, вони мовчали, як німі, вічним мовчанням.

Від трупного смороду слуга мимоволі затулив носа. Та наступної миті він забув про те, що треба затуляти ніс: сильне враження майже зовсім позбавило його нюху.

Тільки цієї миті очі його розгледіли постать, яка сиділа навпочіпки серед трупів. Це була низенька, худюща, сива стара жінка, схожа на мавпу, в кімоно кольору кори дерева хінокі¹. Тримаючи в правій руці запалену соснову скіпку, вона пильно вдивлялася в обличчя одного з трупів. Судячи з довгого волосся, це був труп жінки.

Слуга від страху й цікавості забув, здавалося, навіть дихати. Вживаючи стародавній вираз літописця, він відчував, що в нього «шкіра на голові пухне». Тим часом стара, встромивши соснову скіпку в щілину між дошками підлоги, простягла обидві руки до голови трупа, на яку вона й досі дивилась, і, зовсім як мавпа, що шукає вошей у малят, заходилася волосинку за волосинкою висмикувати довге волосся. Воно, вочевидь, легко піддавалось її зусиллям.

В міру того як вона виривала одну волосину за другою, страх у серці слуги потроху минав. І в той же час у ньому потроху підіймалася страшенна ненависть до старої. Ні, сказати «до старої» було б, мабуть, не зовсім правильно. Скоріше, в ньому з кожною хвилиною посилювалася відроза до всякого зла взагалі. Якби в цей час хто-небудь іще раз запитав його про те, про що він думав унизу на сходах брами, — померти голодною смертю чи зробитися злодієм, — він, либонь, без усякого вагання вибрав би голодну смерть. Ненависть до зла розгорілася в ньому так само сильно, як встромлена в підлогу соснова скіпка.

Слуга, звісно, не розумів, чому стара висмикує волосся у трупа. Отож, розмірковуючи логічно, він не міг знати, добро це чи зло. Та для слуги неприпустимим злом було вже те, що дощової ночі в башті брами Расьомон виривають волосся у трупа. Звісно, він зовсім забув про те, що недавно ще сам подумував зробитися злодієм.

І ось, напруживши ноги, слуга кинувся з драбини всередину башти. І, взявшись за руків'я меча, сягнистими кроками підійшов до старої. Що та перелякалася, нема чого й казати.

¹ *Хінокі* — кипарисовик, кора якого має світло-коричневий колір.

Тільки-но її погляд упав на слугу, стара підхопилася, наче нею вистрілили з пращі.

— Стій! Куди? — гаркнув слуга, заступаючи їй дорогу, коли стара, переціпляючись об трупи, розгублено кинулася було тікати. Все ж таки вона спробувала відштовхнути його. Слуга, не пускаючи, штовхнув її назад. Якийсь час вони в цілковитому мовчанні борюкалися серед трупів, учепившись одне в одного. Та хто кого подужає, було зрозуміло з самого початку. Врешті-решт слуга скрутив старій руки й звалив її на підлогу. Руки її були кістки та шкіра, точнісінько курячі лапки.

— Що ти робила? Говори. Якщо не скажеш, пожалкуєш!

І, відштовхнувши стару, слуга вихопив меч і підніс блискучий клинок до її очей. Але стара мовчала. З тремтячими руками, задихаючись, розплющивши очі так, що вони ледве не вилазили з орбіт, вона вперто, як німа, мовчала. Тільки тоді слуга усвідомив, що життя цієї старої цілковито залежить од нього. Це усвідомлення якимось непомітно остудило палаючу в ньому злобу. Залишилися тільки звичайні після успішного завершення будь-якої справи відчуття спокою та вдовolenості. Дивлячись на стару зверху вниз, він уже м'якше сказав:

— Я не служу в міській варті. Я подорожній і тільки проходив під брамою. Тому я не збираюся тебе в'язати. Скажи мені лише, що ти робила зараз тут, у башті?

Стара ще ширше розплющила й без того широко розтулені очі з почервонілими повіками й устромила погляд у лице слуги. Устромила гострий погляд хижої птиці. Потім, ніби жуючи щось, заворушила зморщеними губами, що через зморшки майже злилися з носом. Було видно, як на її тонкій шиї рухається гострий кадик. І з її горла до вух слуги долетів уривчастий, глухий голос, схожий на каркання ворони:

— Рвала волосся... рвала волосся... це на перуки.

Слуга був розчарований тим, що відповідь старої, всупереч очікуванню, виявилася найбуденнішою. Й разом із розчаруванням до його серця повернулася попередня злоба, змішана з легким презирством. Стара, як видно, помітила це. Все ще тримаючи в руці довге волосся, висмикане з голови трупа, вона заквакала:

— Воно правда, рвати волосся у мертвяків — діло погане. Але ж ці мертвяки, що тут лежать, усі того варті. Ось хоч та жінка, в якій я зараз виривала волосся: вона різала змії на

смужки в чотири суни й сушила, а потім продавала придворній варті, видаючи їх за сушену рибу... Тим і жила. Якби не померла вона від чуми, й тепер би тим самим жила. А говорили, що сушена риба, якою вона торгує, смачна, і стражники завжди купували її собі на закуску. Тільки я не вважаю, що вона робила погано. Без цього вона померла б із голоду — значить, робила несамохіть. Ось чому я не вважаю, що і я роблю погано, ні! Адже я також без цього помру з голоду — значить, і я роблю несамохіть. І ця жінка — вона ж бо добре знала, що значить робити несамохіть, — вона б, напевно, мене не засудила.

Ось що розповіла стара.

Слуга холодно слухав її розповідь, вклавши меч в піхви і притримуючи лівою рукою руків'я. Звісно, правою рукою він при цьому торкався до чиряка, що червонів на щоді. Одначе, поки він слухав, у душі в нього народжувалася мужність. Та сама мужність, якої йому бракувало раніше внизу, на сходах брами. І спрямована вона була в бік, прямо протилежний тому запалу, з яким нещодавно, піднявшись у башту, він схопив стару. Він більше вагався, померти йому з голоду чи зробитися злодієм; мало того, цієї хвилини, власне, він був такий далекий від думки про голодну смерть, що вона просто не могла прийти йому в голову.

— От, значить, як? — насмішкувато сказав він, коли розповідь старої добігла кінця. Потім ступив уперед і раптом, віднявши руку від чиряка, схопив стару за комір і заревів: — Ну так не нарікай, якщо я тебе обберу! Й мені також інакше доведеться померти з голоду.

Слуга зірвав із неї кімоно. Потім грубо копнув ногою стару, що чіплялася за полу його одежі, просто на трупи. До драбини було кроків п'ять. Сунувши під пахву зірване зі старої кімоно кольору кори дерева хінокі, слуга як оком змигнути збіг по крутій драбині в нічну темряву.

Стара, що лежала спершу нерухомо, як мертва, підвелася з трупів, гола, невдовзі після його зникнення. Чи то буркочучи, чи то плачучи, вона при світлі скіпки, яка ще горіла, доповзла до виходу. Нагнувшись так, що коротке сиве волосся сплутаними пасмами звислось їй на лоба, вона подивилася вниз. Навколо брами — тільки чорна глупа ніч.

Слуга відтоді зник безслідно.

Квітень 1915 р.

ЗМІСТ

Шлях крізь чагарі до воріт храму — творчі пошуки Рюноске
Акутагави. *Передмова Б. Яценка* 3

НОВЕЛИ. ЕСЕЇ

Брама Расьомон	19
Ніс	25
Пекло самоти	31
Батько	35
Бесіда з богом мандрів	38
Вірність	42
Бататова каша	57
Мавпа	73
Носова хусточка	78
Mensura Zoili	86
Щастя	90
Момотаро	98
Оїсі Кураноске в один із своїх днів	103
Одержимий творчістю	113
Розповідь Йоноске	138
Розповідь про те, як відпала голова	146
Павутинка	154
Муки пекла	157
Учитель Морі	183
Освічений чоловік	195
Мандарини	212
Свято хризантем	215
Як вірив Бісей	220
Дещо про випалені поля	222
Ду Цзи-чунь	232
Осінь	243
Мадонна в чорному	255
Розповідь про одну помсту	260
Жінка	271
Підкидьок	273
Вальдшнеп	279

Дивна історія	287
Тінь	291
«Осінні гори»	303
Посмішка богів	312
У хашах	320
Генерал	328
Вагонетка	341
Повість про відплату за добро	346
Панночка Рокуномія	359
Чистота О-Томі	367
Сніжок	375
Холод	383
Обривок листа	387
Кінські ноги	391
Поминальник	403
Зубчасті колеса	408
Слова пігмея. <i>Ecei</i>	435
ПРИМІТКИ	489
Словничок японських слів, які трапляються в тексті	503